

Eenzaamheid onder met partner samenwonende mannen en vrouwen in verschillende gezinsfases

Theo van Tilburg

Vakgroep Methoden en Technieken van Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek. Faculteit
der Sociaal-Culturele Wetenschappen, Vrije Universiteit, Amsterdam

Abstract

Loneliness among men and women living with a partner in different stages of the life cycle

It has been suggested that differences in loneliness among those living with a partner are associated with gender and stages of the life cycle. The present study examines whether or not such an association exists, and if this is found to be the case, whether it can be interpreted in terms of differences in the supportive network and differences in the importance attached to relationships. Data from 165 respondents show that men are, on average, more lonely than women, and that parents with older children living at home are, on average, most lonely. The networks of the males are generally less supportive than those of females, and men tend to attach greater importance to the partner relationship than do women. The findings that parents with older children are generally most lonely cannot be explained in terms of the importance attached to relationships, and only partially in terms of networks characteristics. These respondents re-

ceive relatively much support from the children who are members of their household, and relatively little from relationships outside their household. It is put forward that family nuclearization may be an underlying process.

Inleiding

Geborgenheid, ondersteuning en intimiteit binnen relaties dragen in belangrijke mate bij aan het welbevinden van mensen. Binnen gezinsrelaties, met name de partnerrelatie, worden deze behoeften vaak vervuld. In overeenstemming hiermee stelt Van den Akker (1986) dat eenzaamheid een verschijnsel is dat gerelateerd is aan het ontbreken van een partnerrelatie; onder mensen met een partnerrelatie zou dan ook geen eenzaamheid bestaan.

De laatste jaren is meer aandacht gekomen voor de mogelijkheid dat het in het gezin wel kan ontbreken aan welbevinden. Het grote aantal echtscheidingen alsook onderzoeksbevindingen betreffende geweld in gezinnen (Draijer, 1988), geven indicaties dat op grote schaal problemen binnen het gezin bestaan. Hiermee stemt overeen dat gebleken is dat ook onder mensen met een partnerrelatie eenzaamheid voorkomt. De uitkomsten van het onderzoek van De Jong-Gierveld (1984) geven aan dat ongeveer één op de zeven gehuwden zich rekent tot de eenzamen. Overigens komt eenzaamheid onder hen minder vaak voor dan onder mensen zonder een partnerrelatie (De Jong-Gierveld & Van Tilburg, 1987; Perlman, 1988).

De uitvoering van het survey-onderzoek is mogelijk gemaakt door subsidies van het Koningin Juliana Fonds en het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.

Met dank aan Pearl Dykstra en Aat Liefbroer voor het waardevolle commentaar op eerdere versies van deze tekst.

Verklaringen van eenzaamheid

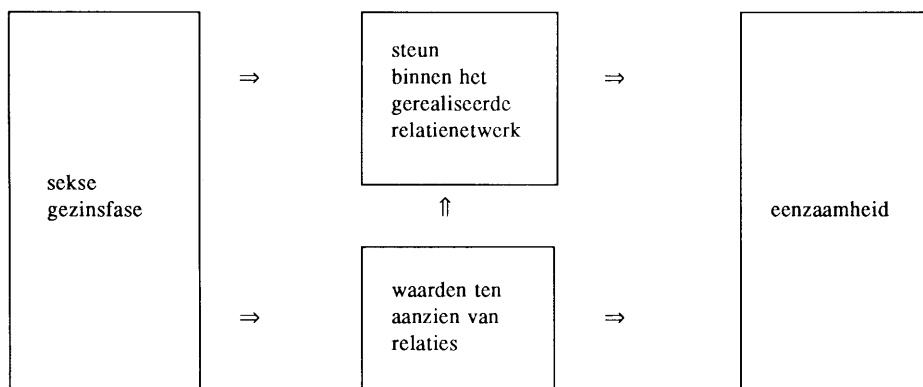
Eenzaamheid (*subjectieve* sociale isolatie) wordt gedefinieerd als "het subjectief ervaren van een onplezierig of ontoelaatbaar gemis aan (kwaliteit van) bepaalde sociale relaties" (De Jong-Gierveld, 1984, p. 45).

Voor het bestaan van eenzaamheid onder mensen met een partnerrelatie (al dan niet met kinderen) zijn verschillende verklaringen aangevoerd. Aangetoond is dat een geringe persoonlijke bereidheid tot het aangaan van contacten en geringe persoonlijke vaardigheden tot het aangaan en onderhouden van sociale contacten de kans op eenzaamheid vergroten (Hansson, Jones & Carpenter, 1985; Peplau, 1985). Daarnaast zijn sociaal-structurele en -culturele factoren genoemd (C.S. Fischer & Oliker, 1983). Via uitdrukkingen als "groene weduwe" en "lege nest syndroom" is getracht het bestaan van problemen en negatieve ervaringen zoals eenzaamheid, onder met partner samenwonenden te koppelen aan de sekse en de gezinsfase waarin men verkeert. Op de betekenis van sekse en gezinsfase willen we nader ingaan. Opeenvolgende gezinsfases zoals het jonge echtpaar zonder kinderen, het echtpaar met thuiswonende kinderen, het oudere echtpaar zonder thuiswonende kinderen (Van Leeuwen, 1987), zijn maatschappelijk geaccepteerde en veel voorkomende samenlevingsvormen. Een levensloop die dit standaard patroon volgt, komt echter steeds minder voor (Bernardus, 1986; Keilman, 1986). Onder andere komt ongehuwd samenwonen vaak voor, bijvoorbeeld direct na het verlaten van het ouderlijk huis (Liefbroer, 1989) en na een echtscheiding (Langeveld, 1985). We zullen naast gehuwden ook mensen die ongehuwd met een partner samenwonen in onze beschouwing betrekken. Een *sociaal-structurele* verklaring van eenzaamheid die past bij een uitdrukking als groene weduwe, is dat vrouwen die voor kinderen zorgen zodanige beperkingen hebben in hun mogelijkheden contacten aan te gaan en te onderhouden, dat zij een vergrote kans lopen in een sociaal isolement te geraken, of in een situatie waarin men geringe sociale ondersteuning verkrijgt. Deze situatie start met de geboorte van kinderen, duurt voort tijdens het huwelijk en leidt tot een sterke ontevredenheid wanneer de kinderen het ouderlijk huis verlaten hebben. Buitenshuis werkende vrouwen en mannen zou-

den gemakkelijker in contact met anderen kunnen komen, terwijl ook mensen die niet in monotone nieuwbouwwijken wonen meer mogelijkheden zouden hebben om tot tevredenstellende relaties te komen. De maatschappelijk georganiseerde restricties ten aanzien van het aangaan van sociale contacten zouden dus met name in het nadeel uitwerken van niet buitenshuis werkende vrouwen die voor kinderen zorgen of gezorgd hebben. Overigens is er ook op gewezen dat de structuur van het gezin het potentieel aan nieuwe relaties kan vergroten: men kan opgenomen worden in het relatiernetwerk van de partner en de kinderen (Altergott, 1985). Een *sociaal-culturele* verklaring van eenzaamheid is de volgende. Zowel maatschappelijk als individueel bestaan opvattingen (waarden) over de betekenis die het gezin, en daarbinnen de partnerrelatie, kan hebben voor het welbevinden. Wanneer individuen de partnerrelatie een sterk accent geven, en dit samengaat met een geringe aandacht voor de contacten buiten het gezin, zou dit kunnen leiden tot sociale isolering, c.q. geringe steun binnen andere relaties dan de partnerrelatie (De Jong-Gierveld, 1984; Weeda, 1984). De individuele waarden ten aanzien van de centraliteit van de partnerrelatie kunnen gerelateerd zijn zowel aan de sekse als aan het in het gezin opgenomen zijn. Het is mogelijk dat met de start van een partnerrelatie of van een gezin de aandacht sterk gericht wordt op deze eenheid en men zich terugtrekt uit andersoortige relaties, zoals met vrienden. Dit zou sterker voor mannen dan voor vrouwen gelden (J.L. Fischer, Sollie, Sorell & Green, 1989; Johnson & Leslie, 1982).

De nu gegeven verklaringen voor het bestaan van eenzaamheid zijn indirect en in drie stappen uiteen te leggen. (1) Aan sekse en gezinsfase gekoppelde sociaal-structurele en -culturele kenmerken kunnen leiden tot een geringe sociale ondersteuning en tot waarden die de partner centraal stellen. (2) Het onderschrijven van waarden die de partner centraal stellen, kan leiden tot geringere sociale ondersteuning. (3) Geringe sociale ondersteuning hangt samen met ervaringen van eenzaamheid.

Aan deze verklaringsgang dient echter nog een element toegevoegd te worden vanuit een cognitief-theoretische invalshoek (De Jong-Gierveld, 1984; Peplau & Perlman, 1982). Omdat de eva-

Figuur 1. Schematische voorstelling van de samenhang tussen sekse, gezinsfase en eenzaamheid

luatie van de aard en omvang van het gerealiseerde relatienetwerk tegen de waarden ten aanzien van relaties van doorslaggevend belang is bij het ervaren van een discrepantie, dient tevens (4) een directe samenhang verondersteld te worden tussen de waarden ten aanzien van relaties en eenzaamheid. De veronderstelde verbanden zijn schematisch weergegeven in Figuur 1 (zie voor een uitgebreidere behandeling Van Tilburg, 1988).

Onderzoek naar de samenhang tussen sekse, gezinsfase en eenzaamheid

In het onderzoek van De Jong-Gierveld (1984) werd een grof onderscheid gemaakt naar gezinsfase, namelijk tussen het jonge stel (al dan niet met kinderen samenwonend) en het oudere stel (idem). Tussen beide categorieën werd geen verschil in eenzaamheid vastgesteld. Ook bleken er geen verschillen in eenzaamheid tussen de seksen te zijn. Dit laatste is vastgesteld in verschillende andere studies (Peplau, 1985). Perlman (1988) heeft een overzicht gegeven van resultaten uit verschillende transversale onderzoeken betreffende de mate waarin eenzaamheid gedurende de levensloop voorkomt. Over het algemeen is een met leeftijd dalende eenzaamheid te zien. Het overzicht is helaas niet specifiek genoeg om conclusies te trekken over eenzaamheid onder met partner samenwonenden in verschillende gezinsfases. Onderzoek van Spa-

nier, Lewis en Cole (1975) naar tevredenheid over het huwelijk in acht verschillende gezinsfases is specifiek en geeft het volgende beeld. Het bestaan van een curvi-lineair verband tussen de gezinsfase en tevredenheid is waarschijnlijk: een aanvankelijk hoge tevredenheid, een daling van tevredenheid na de start van de partnerrelatie en van het gezin, en een langzame stijgende tevredenheid na de adolescentie van de kinderen. Deze bevindingen zijn nog verschillende keren bevestigd (Blieszner, 1988).

Ook ten aanzien van enkele van de intermediaire samenhangen uit het schema zijn onderzoeksresultaten te noemen. Zo hebben C.S. Fischer en Oliner (1983) gevonden dat werkenden jonger dan dertig jaar relatief veel collega's in hun netwerk hebben, hetgeen steun geeft aan de weergegeven sociaal-structurele verklaring van eenzaamheid. Ook vonden zij dat mannen minder relaties met vrienden en kennissen dan vrouwen hebben, hetgeen kan duiden op een andere waarden-oriëntatie. Uit het onderzoek van Altergott (1985) blijkt dat sommige gehuwden zich terugtrekken uit hun persoonlijke relaties, anders dan met de partner en de gezinsleden. Resultaten uit onderzoek onder studenten (Johnson & Milardo, 1984; Milardo, Johnson & Huston, 1983) geven aan dat deze terugtrekking in eerste instantie mogelijk vooral betrekking heeft op slechts een deel van het relatienetwerk. De resultaten geven namelijk aan dat de contacten met familie en de beste vrienden even frequent blijven wanneer

twee individuen een paar gaan vormen, maar dat de contacten met andere vrienden en bekenden minder frequent worden. Verder zijn er aanwijzingen dat men gedurende dit proces en daarna meer gezamenlijke, aan de partnerrelatie gebonden relaties krijgt en minder relaties die gebonden zijn aan één van beide partners. Daarmee wordt de aandacht gevestigd op zowel een sociaal-structurele factor (via de partner wordt een relatienetwerk ontsloten) als een sociaal-culturele factor (het centraal stellen van de partnerrelatie). De betekenis van de sekse van met partner samenwonenden tenslotte, werd nog nader onderzocht door De Jong-Gierveld (1986; De Jong-Gierveld & Van Tilburg, 1989). De resultaten gaven aan dat eenzaamheid onder vrouwen samenhangt met een situatie van een te beperkt sociaal relatienetwerk als geheel, en onder mannen met een in intimiteit en ondersteuning tekortschietende partnerrelatie.

Vraagstelling

In dit artikel willen wij nader onderzoeken of er een verband bestaat tussen eenzaamheid onder met partner samenwonende mannen en vrouwen, hun sekse en de gezinsfase waarin zij verkeren. Ons onderzoek onderscheidt zich van eerdere onderzoeken doordat we trachten de veronderstelde betekenis van sekse en gezinsfase te expliciteren door deze in samenhang met intermediaire factoren te analyseren, en door een nauwkeuriger onderscheid naar gezinsfase te maken. De volgende twee vragen willen we beantwoorden:

1. Verschillen mannen en vrouwen in verschillende gezinsfasen naar de mate waarin eenzaamheid wordt ervaren?
2. Zo ja, kunnen deze verschillen verklaard worden door verschillen tussen mannen en vrouwen in verschillende gezinsfasen wat betreft aard en omvang van het gerealiseerde relatienetwerk en de waarden ten aanzien van de centraliteit van de partnerrelatie?

De tweede vraag kan positief beantwoord worden als de directe samenhang tussen sekse en gezinsfase enerzijds en eenzaamheid anderzijds verdwijnt wanneer, naast sekse en gezinsfase, kenmerken van het relatienetwerk en waarden ten aanzien van relaties ingebracht worden.

Methode

Ondervraagden

In 1985 en 1986 zijn 419 mannen en vrouwen van 20 jaar en ouder ondervraagd over de omvang, aard en betekenis van hun persoonlijke relaties. Het onderzoek vond plaats in het oude stadscentrum en twee buitenwijken van Purmerend (ruim 50000 inwoners) en in de zestien kleinste dorpen (mediane grootte ongeveer 600 inwoners) van Haarlemmermeer. Door deze keuze werden reiskosten bespaard, terwijl toch sterk verschillende woongebieden in het onderzoek betrokken werden. Teneinde voldoende personen te ondervragen die verschillende belangrijke levensgebeurtenissen op het gebied van hun relaties hebben meegemaakt, is gekozen voor een aselechte steekproef uit de bevolkingsregisters, gestratificeerd naar burgerlijke staat en sekse.

Onder de ondervraagden waren 98 mannen en 84 vrouwen die met een partner samenwoonden. Onder hen waren 102 gehuwden, 33 ongehuwden, 35 gescheidenen en 12 weduwen en weduwnaren. De leeftijd varieerde tussen 21 en 74 jaar (gemiddeld 42.2 jaar, $SD = 14.1$).

Vragenlijst

Met de ondervraagden zijn gesprekken gevoerd van gemiddeld twee en een half uur, aan de hand van een vragenlijst met zowel open als voorgestructureerde vragen. De lijst bevatte vragen naar demografische kenmerken, leef-, werk- en woonsituatie, persoonlijkheidskenmerken, sociale contacten, ondersteuning, problematische situaties en reacties daarop, eenzaamheid en welbevinden.

Gezinsfase. De indeling naar gezinsfase is vooral bepaald door de aanwezigheid van kinderen thuis, en hun leeftijd. Vijf categorieën ondervraagden zijn onderscheiden. Ondervraagden met thuiswonende kinderen ouder dan 21 jaar zijn vanwege hun geringe aantal in dit onderzoek niet in de analyse betrokken. Voor elke categorie zijn grenzen ten aanzien van de leeftijd van de ondervraagden gehanteerd. In totaal zijn hierdoor 17 ondervraagden uitgesloten, zodat de analyses betrekking zullen hebben op 165 ondervraagden. In Tabel 1 zijn voor elk van de categorieën de gehanteerde leeftijdsgrenzen van de ondervraagden en hun kinderen, alsmede

een aantal achtergrondkenmerken van de ondervraagden vermeld.

Wat betreft het betaald werken (20 uur per week of meer) zien we een traditioneel beeld. De meeste mannen werken. Ook de meeste vrouwen zonder kinderen werken. Er zijn geen vrouwen met jonge kinderen thuis die betaald voltijds werken. Ongeveer een derde van de vrouwen in latere gezinsfasen werkt voltijds en wordt hiervoor betaald. De gegevens betreffende burgerlijke staat zijn minder traditioneel. Het blijkt dat onder deze ondervraagden, allen met partner samenwonend, een andere dan de huwelijkse staat veelvuldig voorkomt. Vooral onder de kinderen en de ondervraagden waarvan de kinderen niet thuis wonen zijn veel niet gehuwden. *Eenzaamheid*. Een schaal van vier positieve en vijf negatieve uitspraken is gebruikt om de intensiteit van de eenzaamheid te beschrijven. De oorspronkelijke schaal bevat elf uitspraken (de nederlandsestalige versie is gepubliceerd in De Jong-Gierveld & Van Tilburg, 1987; zie verder De Jong-Gierveld, 1989; De Jong-Gierveld & Kamphuis, 1985). Twee daarvan, namelijk "Er is altijd wel iemand in mijn omgeving bij wie ik met mijn dagelijkse probleempjes terecht kan" en "Ik mis mensen om me heen", bleken voor deze met partner samenwonenden niet schaalbaar. Mokken's *H*-coëfficiënt bedroeg .36, de betrouwbaarheid KR-20 = .76. De schaal heeft een bereik van nul, geen of zwakke eenzaamheid, tot negen, zeer sterke eenzaamheid.

Identificatie van netwerkleden; bepaling van

ondersteuning. Door middel van twee vragen zijn de belangrijkste persoonlijke relaties van de ondervraagden geïdentificeerd. De eerste vraag was of men personen wilde noemen met wie men het meest te maken had en met wie men nauwe, persoonlijke banden had. Deze identificatieprocedure legt in de intensiteit van de affectieve gevoelens van de ondervraagden ten opzichte van anderen het criterium om een persoon wel of niet te noemen als *primaire* relatie. De genoemde personen, aangeduid door een voor naam of een initiaal, werden door de ondervraagden op een lijst geschreven. Het maximaal aantal genoemde personen was 54, het minimum 2 (gemiddeld 17.9, *SD* = 10.1).

Vervolgens werden uit de primaire relaties de *nauwste* relaties geïdentificeerd. Om praktische redenen werd dit aantal tot een maximum van acht beperkt. Wanneer men in antwoord op de hiervoor genoemde identificatievraag negen of meer personen op de lijst had geschreven werd een tweede vraag gesteld: "Wilt u de acht personen met wie u de nauwste band heeft noemen en omcirkelen?" Driekwart van de 165 ondervraagden (75.8%) noemde hier het maximale aantal van acht; 9.1% noemde zeven personen, terwijl de overige 15.1% twee tot zes personen noemde. Vervolgens werden over de relatie met elk van deze (maximaal) acht personen vragen gesteld. Dit betrof vragen naar achtergrondkenmerken van de genoemde persoon en vragen naar positieve en negatieve inhoudelijke aspecten van de relatie met die persoon.

Van de vragen naar positieve inhoudelijke as-

Tabel 1. Ondervraagden in verschillende gezinsfasen naar sekse, leeftijd, betaald werken (20 uur per week of meer) en burgerlijke staat

		Vrouw		Leeftijd		Betaald werk		Gehuwd	
		N	%	M	V	M	V	M	V
				gem.	gem.	%	%	%	%
<i>Gezinsfase</i>	<i>Leeftijd</i>								
geen kinderen	≤ 36	39	56.4	27.7	25.6	100.0	81.8	11.8	36.4
kdr thuis, oudste 0-4 jr	22 - 44	27	55.6	34.0	29.8	100.0	0.0	75.0	93.3
kdr thuis, oudste 5-12 jr	27 - 52	31	38.7	40.7	35.5	89.5	33.3	78.9	66.7
kdr thuis, oudste 13-21 jr	31 - 57	32	53.1	47.1	45.9	66.7	29.4	73.3	64.7
kinderen uit huis	≥ 46	36	33.3	62.1	58.5	29.2	8.3	25.0	58.3

pecten hadden vijf vragen betrekking op de inhoud die de genoemde relatie had voor de ondervraagden in hun gewone, dagelijkse leven. Vijf vragen hadden betrekking op de mogelijk te realiseren inhoud van de relatie in het geval zich ernstige problemen zouden voordoen. De vragen zijn in de bijlage opgenomen. Een schaalwaarde voor ondersteuning is berekend door de antwoorden "vaak", respectievelijk "zekeer" te sommeren over de afzonderlijke inhoudelijke aspecten voor elke relatie. De schaalwaarde kan variëren tussen nul en tachtig, $H = .38$, de betrouwbaarheid $KR-20 = .78$ (zie voor nadere gegevens Van Tilburg, 1987, 1988).

Negatieve aspecten binnen de relaties zijn beschreven aan de hand van twee vragen (zie de bijlage). Negatieve en positieve (ondersteunende) aspecten bleken niet unidimensioneel schaalbaar. Een schaalwaarde ($H = .50$) is berekend door de antwoorden "wel eens" en "vaak" op de vragen naar negatieve aspecten te sommeren voor elke relatie (schaalbereik 0-2). De relatieve positie van de partnerrelatie in het netwerk is bepaald door na te gaan of binnen deze relatie de meeste steun werd verkregen, of dat binnen één of meer andere relaties meer steun werd verkregen dan binnen de partnerrelatie.

Het relatiernetwerk kan gezien worden als samengesteld uit verschillende deelnetwerken: (-) thuiswonende kinderen, (-) ouders, kinderen, schoonouders, -dochters en -zoons (eerste generatie familieleden) buiten het huishouden, en (-) overige familierelaties (buiten het huishouden), zoals zussen, broers, schoonzussen, zwagers, neven, nichten, enzovoorts, en (-) niet-familierelaties (buiten het huishouden): vrienden, burens, collega's, bekenden, etcetera. Binnen elk deelnetwerk kan de intensiteit van de ondersteuning en het aantal negatieve aspecten bepaald worden.

Waarden ten aanzien van centraliteit van de partnerrelatie. Op globale wijze zijn de persoonlijke opvattingen van de ondervraagden vastgelegd over de wenselijkheid een partnerrelatie te hebben. Het belang dat gehecht wordt aan een partnerrelatie in zijn algemeenheid stond daarbij centraal; het lag niet in de bedoeling allerlei inhoudelijke aspecten van de bestaande partnerrelatie aan de orde te stellen. Drie onderling sterk homogene uitspraken (zie bijla-

ge) vormen een schaal ($H = .51$, $KR-20 = .57$). De antwoorden (sterk mee) oneens werden geteld (schaalbereik 0-3).

Een tweede waarde is onderzocht door na te gaan welke persoonlijke voorstellingen de ondervraagden hebben over de bijdrage die ondersteuning kan hebben voor het zich welbevinden. Bij het voorleggen van uitspraken over de *in relaties gewenste verbondenheid* werd de toelichting gegeven dat het ging om de contacten met allerlei mensen: familie, vrienden, kinderen, de partner, kennissen, collega's, enzovoorts. Zes uitspraken (zie bijlage), waarvan het ermee instemmen aangeeft dat men geen bijdrage verwacht van het uitwisselen van ondersteuning met "anderen", vormen een schaal ($H = .57$, $KR-20 = .82$). Antwoorden in de schaalrichting werden gesommeerd tot een schaalscore (bereik 0-6), op zodanige wijze dat een hoge score een sterke mate van gewenste verbondenheid indiceert. Ook de door middel van deze schaal gemeten waarde kan (indirect) gezien worden als een waarde die gerelateerd is aan de centraliteit van de partnerrelatie. Te verwachten is dat de ondervraagden die verschillen in de mate waarin zij deze waarde onderschrijven, bij een overigens (verondersteld) gelijke mate waarin men ondersteuning binnen de partnerrelatie wil realiseren, ook verschillen in de mate van partner-oriëntatie.

Resultaten

De gegevens met betrekking tot de eerste probleemstellingsvraag naar verschillen in de mate waarin mannen en vrouwen in verschillende gezinsfasen eenzaamheid ervaren, zijn de volgende.

De gemiddelde score voor eenzaamheid is 2.0 op de schaal met een bereik van 0 tot en met 9. De in dit onderzoek vastgestelde gemiddelde score voor met partner samenwonenden is in lijn met die in andere onderzoeken onder met partner samenwonenden, en is beduidend lager dan het gemiddelde voor mensen die niet met een partner samenwonen (De Jong-Gierveld & Van Tilburg, 1987; Van Tilburg, 1988). Onder de met partner samenwonende ondervraagden blijken echter toch variaties in intensiteit van eenzaamheid voor te komen. Van de 165 ondervraagden scoren er 87 (52.7%) een 0 of 1 op de schaal, hetgeen duidt op ontbrekende of zeer

zwakke eenzaamheid, 57 (34.5%) ondervraagden scoren 2, 3 of 4 op de schaal, hetgeen duidt op matige eenzaamheid, en 21 (12.7%) ondervraagden scoren 5 of hoger, hetgeen duidt op een relatief sterke eenzaamheid. Gezien de sterk scheve verdeling van de scores op de negenpuntsschaal is in hierna volgende analyses deze driedeling van eenzaamheidsscores aangehouden (schaalwaarden 0, 1 en 2; het gemiddelde is .6, de standaarddeviatie is .7).

De gemiddelde eenzaamheid blijkt te variëren voor mannen en vrouwen ($F_{(1,155)} = 5.3, p < .05$), maar niet te verschillen tussen ondervraagden in

verschillende gezinsfasen ($F_{(4,155)} = 1.6, p > .05$). Het onderscheid naar sekse blijkt (zwak) te interacteren met dat naar gezinsfase ($F_{(4,155)} = 2.1, p < .10$). De resultaten van een nadere analyse laten zien dat het onderscheid naar gezinsfase voor de mannen niet relevant is ($F_{(4,82)} = .8, p > .05$), maar voor de vrouwen wel ($F_{(4,73)} = 3.1, p < .05$). Gezien de aard van onze veronderstellingen en deze interactie zullen we in de hierna volgende regressieanalyse uitgaan van tien categorieën ondervraagden, een indeling gebaseerd op het onderscheid naar sekse en gezinsfase. De gemiddelde eenzaamheid binnen deze ca-

Tabel 2. Eenzaamheid naar sekse en gezinsfase, al dan niet betaald werken (20 uur per week of meer) en woonplaats

			N	gem. ^a	afw. ^b
<i>Sekse en gezinsfase</i>					
sekse	kinderen	leeftijd oudste			
man	geen		17	.9	.2
vrouw	geen		22	.3	-.4
man	thuis	0 - 4 jaar	12	.4	-.2
vrouw	thuis	0 - 4 jaar	15	.3	-.3
man	thuis	5 - 12 jaar	19	.7	.1
vrouw	thuis	5 - 12 jaar	12	.8	.2
man	thuis	13 - 21 jaar	15	.7	.1
vrouw	thuis	13 - 21 jaar	17	.8	.3
man	uit huis		24	.8	.2
vrouw	uit huis		12	.3	-.3
<i>Betaald werk</i>					
geen of minder dan 20 uur per week			74	.5	-.0
20 uur per week of meer			91	.6	.0
<i>Woonplaats</i>					
- Haarlemmermeer, dorp met minder dan 1000 inwoners			22	.5	-.0
- Haarlemmermeer, dorp met 1000 tot 2000 inwoners			29	.6	.0
- Haarlemmermeer, dorp met meer dan 3000 inwoners			27	.7	.1
- Purmerend, oude stadscentrum			18	.6	-.0
- Purmerend, wijk 20 jaar oud, flats en eengezinswoningen			42	.7	.1
- Purmerend, wijk 5 jaar oud, overwegend eengezinswoningen			27	.5	-.1

^a Algemeen gemiddelde is .6 op de eenzaamheidschaal (bereik 0-2)

^b Afwijking van algemeen gemiddelde, gecontroleerd voor het effect van de andere twee variabelen

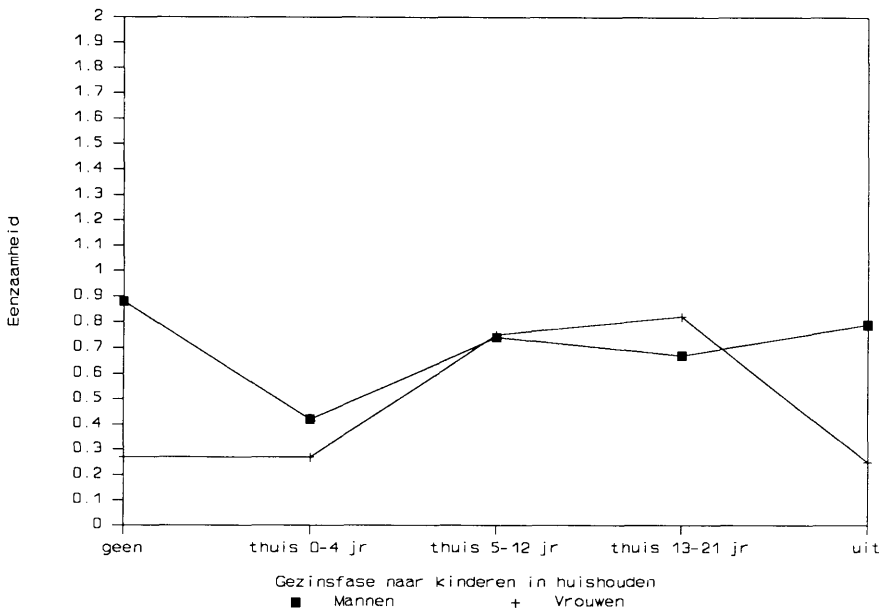
tegorieën verschilt onderling ($F_{(9,155)} = 2.3$, $p < .05$). De gemiddelde eenzaamheidsscores voor de verschillende categorieën zijn opgenomen in Tabel 2 en geïllustreerd in Figuur 2.

Nagegaan is of het al dan niet betaald werken (20 uur per week of meer), en het wonen in een bepaalde (wijk of dorp van de) gemeente waar het onderzoek plaatsvond, van betekenis zijn voor de kans op eenzaamheid. Het blijkt dat noch het al dan niet werken van de ondervraagden ($F_{(1,96)} = .1$, $p > .05$), noch de woonplaats ($F_{(5,96)} = .3$, $p > .05$) van betekenis zijn, evenmin als de interacties tussen sekse en gezinsfase, en al dan niet betaald werken ($F_{(6,96)} = .6$, $p > .05$), sekse en gezinsfase, en de woonplaats ($F_{(42,96)} = 1.2$, $p > .05$) en al dan niet betaald werken en de woonplaats ($F_{(5,96)} = .7$, $p > .05$). In hierna volgende analyses zullen we daarom geen aandacht besteden aan het al dan niet werken en de woonplaats.

De eerste vraag kan dus bevestigend beantwoord worden. Het bestaan van eenzaamheid is gerelateerd aan sekse en gezinsfase. (Gezien het gerin-

ge aantal ondervraagden in de verschillende categorieën moeten we echter voorzichtig zijn met een generalisatie van de bevindingen.) Er zijn significante verschillen naar sekse: mannen zijn gemiddeld eenzamer dan vrouwen. Dat verschil is groot tussen ondervraagden in de eerste (geen kinderen) en de vijfde gezinsfase (kinderen uit huis). Voor de vrouwen blijkt dat de ondervraagden in de derde en de vierde gezinsfase (kinderen in de leeftijd van 5 tot en met 21 jaar thuis) gemiddeld eenzamer zijn dan de overige ondervraagden. Samenvattend kan gesteld worden dat mannen een risicogroep vormen, en verder dat vrouwen met oudere kinderen thuis vergeleken met andere vrouwen een verhoogd risico lopen op eenzaamheid.

De tweede probleemstellingsvraag is gesteld om na te gaan of de samenhang tussen eenzaamheid enerzijds en sekse en gezinsfase anderzijds nader geïnterpreteerd kan worden door verschillen in de omvang en aard van het ondersteunend relatienetwerk en in de waarden ten aanzien van de centraliteit van de partnerrelatie. De gege-

Figuur 2. Gemiddelde eenzaamheid voor mannen en vrouwen in verschillende gezinsfases

vens zijn geanalyseerd met behulp van hiërarchische regressieanalyse. In de eerste stap zijn sekse en gezinsfase (als dummy-variabelen, waarbij de eerste gezinsfase als referentie dient) als "base-line" in de vergelijking ingebracht. In de tweede stap zijn de waarden ten aanzien van de centraliteit van de partnerrelatie in de vergelijking ingebracht, voor zover dit bijdroeg aan een significante toename van de sterkte van de samenhang. In de derde stap is op dezelfde wijze de betekenis onderzocht van netwerkkenmerken betreffende steun en negatieve aspecten. In de vierde stap is tenslotte nagegaan of verwijdering van variabelen betreffende sekse en gezinsfase uit de vergelijking een verhoging van de F -waarde tot gevolg had. De gegevens van de regressieanalyse zijn opgenomen in Tabel 3.

Uit de resultaten van de tweede analysestap blijkt dat individuele waarden op het gebied van relaties belangrijk zijn. De ondervraagden die een gering belang hechtten aan een partnerrelatie en/of sterke verbondenheid in allerlei relaties gewenst vonden, zijn gemiddeld minder eenzaam. De gegevens van de derde stap laten zien dat eenzaamheid relatief sterk is onder de ondervraagden van wie de partner niet de meest-ondersteunende relatie is. Relatief sterke eenzaamheid treffen we ook aan onder de ondervraagden die weinig steun krijgen binnen de deelnetwerken van relaties *buiten* het huishouden. De steun binnen relaties met thuiswonende kinderen alsmede het aantal negatieve aspecten binnen de nauwste, ondersteunende relaties blijkt niet van betekenis te zijn. Tenslotte toont de vierde stap nog eens aan dat verschillen in sekse en gezinsfase nauwelijks van belang zijn voor het begrijpen van variaties in eenzaamheid wanneer we tevens netwerkkenmerken en individuele waarden ten aanzien van relaties onderzoeken; zeven van de acht variabelen betreffende sekse en gezinsfase konden uit de vergelijking verwijderd worden. Alleen vrouwen die in de tweede gezinsfase zijn (met thuiswonende kinderen in de leeftijd van 0 tot en met 4 jaar) zijn gemiddeld minder eenzaam dan de ondervraagden in andere gezinsfasen. We kunnen concluderen dat de samenhang tussen sekse en gezinsfase enerzijds en eenzaamheid anderzijds vrijwel geheel geïnterpreteerd kan worden door verschillen in de aard en omvang van het ondersteunend relatie-

netwerk en in de waarden ten aanzien van de centraliteit van de partnerrelatie. Aan de in de inleiding genoemde voorwaarde, verdwijning van een direct verband tussen sekse, gezinsfase en eenzaamheid, is op bevredigende wijze voldaan.

We concludeerden hiervoor dat mannen een risicogroep vormen, en verder dat vrouwen met oudere thuiswonende kinderen vergeleken met andere vrouwen een verhoogd risico lopen op eenzaamheid. Na de regressieanalyse zijn we met behulp van χ^2 -toetsen en t -toetsen nagegaan wat de verschillen zijn tussen mannen en vrouwen, en tussen vrouwen met oudere thuiswonende kinderen en de overige vrouwen ten aanzien van aard en omvang van het ondersteunend relatienetwerk en de waarden ten aanzien van de centraliteit van de partnerrelatie. Eerst bespreken we de verschillen tussen mannen en vrouwen.

Het blijkt dat voor 93% van de mannen de partner de meest-ondersteunende relatie onder de nauwste relaties was, tegen 82% van de vrouwen ($\chi^2_{(1)} = 2.0, p < .001$). Dit wordt veroorzaakt doordat de mannen in totaal minder steun kregen binnen hun relaties ($t_{(159)} = -3.2, p < .01$), en niet doordat de vrouwelijke partner van de mannen meer steun gaf dan de mannelijke partner van de vrouwen ($t_{(159)} = -.5, p > .05$).

Ten aanzien van de steun van thuiswonende kinderen is er geen verschil naar sekse (mannen 4.4, vrouwen 4.4; $t_{(163)} = .0, p > .05$). Ook voor de steun verkregen binnen eerste generatie familierelaties is er geen verschil naar sekse (mannen 11.0, vrouwen 12.0; $t_{(163)} = -.7, p > .05$). Er is wel verschil naar sekse voor de gemiddelde steun binnen overige familierelaties (mannen 5.6, vrouwen 7.6; $t_{(163)} = -1.9, p < .05$) en de steun binnen niet-familierelaties (mannen 6.0, vrouwen 9.1; $t_{(163)} = -2.6, p < .01$), beide in de verwachte richting: vrouwen verkregen meer steun dan mannen.

Wanneer we de intensiteit van negatieve aspecten binnen de relaties beschouwen, kunnen we het volgende constateren. Negatieve aspecten binnen de relatie gaan vaak samen met positieve, ondersteunende aspecten, terwijl omgekeerd het ontbreken van relaties in een bepaald deelnetwerk zowel tot gevolg heeft dat geen steun verkregen wordt als dat geen negatieve aspecten

Tabel 3. Regressie van eenzaamheid naar sekse en gezinsfase, waarden ten aanzien van de centraliteit van de partnerrelatie en netwerkkenmerken

				gem.	<i>r</i>	stap 1 β	stap 2 β	stap 3 β	stap 4 β
<i>Sekse Kinderen, Leeftijd oudste</i>									
man	thuis	0 - 4 jaar	(0= nee, 1= ja)	7.3%	-.07	-.04	-.11	-.13	
vrouw	thuis	0 - 4 jaar	(0= nee, 1= ja)	9.1%	-.15	-.11	-.13	-.17**	-.13*
man	thuis	5 - 12 jaar	(0= nee, 1= ja)	11.5%	.07	.09	-.02	-.11	
vrouw	thuis	5 - 12 jaar	(0= nee, 1= ja)	7.3%	.06	.08	.09	.07	
man	thuis	13 - 21 jaar	(0= nee, 1= ja)	9.1%	.03	.05	-.09	-.12	
vrouw	thuis	13 - 21 jaar	(0= nee, 1= ja)	10.3%	.11	.12	.07	-.01	
man	uit huis		(0= nee, 1= ja)	14.5%	.11	.13	-.05	-.06	
vrouw	uit huis		(0= nee, 1= ja)	7.3%	-.14	-.11	-.14	-.14	
<i>Waarden ten aanzien van centraliteit van de partnerrelatie</i>									
belang gehecht aan de partnerrelatie				1.7	.19		.20**	.20**	.18**
gewenste verbondenheid in allerlei relaties				2.9	-.27		-.30***	-.24***	-.18**
<i>Aard en omvang ondersteunend relatienetwerk</i>									
partner meest-ondersteunende (0= nee, 1= ja)				87.7%	-.16			-.19**	-.20***
steun binnen relaties met									
- kinderen thuis *				8.1	.10				
- 1e generatie familieleden buiten huishouden				11.5	-.17			-.21***	-.21***
- overige familieleden				6.6	-.11			-.22***	-.21***
- niet-familieleden				7.5	-.13			-.22***	-.19**
negatieve aspecten in relaties met									
- kinderen thuis *				2.0	.09				
- 1e generatie familieleden buiten huishouden				1.1	-.08				
- overige familieleden				1.1	-.07				
- niet-familieleden				1.0	-.14				

* $p < .10$, ** $p < .05$, *** $p < .01$ Stap 1: $F = 1.5$, $p > .10$, $R^2 = .07$, adj. $R^2 = .03$ Stap 2: $F = 2.9$, $p < .01$, $R^2 = .16$, adj. $R^2 = .11$ Stap 3: $F = 3.7$, $p < .001$, $R^2 = .26$, adj. $R^2 = .19$ Stap 4: $F = 6.1$, $p < .001$, $R^2 = .22$, adj. $R^2 = .18$

* Op nul gesteld voor ondervraagden zonder (thuiswonende) kinderen

voorkomen. Voor de vier deelnetwerken van relaties met thuiswonende kinderen, eerste generatie familierelaties, overige familierelaties en niet-familierelaties is Pearson's correlatie namelijk respectievelijk .71, .35, .41 en .46 ($N = 165$, $p < .001$). Zo rapporteerden de vrouwen gemiddeld meer steun, maar ook meer negatieve aspecten binnen de relaties met overige familieleden (mannen .6, vrouwen .9; $t_{(163)} = -1.7$, $p < .05$).

Vrouwen hechtten gemiddeld minder belang aan een partnerrelatie dan mannen (mannen 1.9, vrouwen 1.5; $t_{(162)} = 3.1$, $p < .010$). Ook hadden vrouwen een positievere voorstelling dan de ondervraagde mannen over de betekenis die allerlei relaties kunnen hebben voor het zich welbevinden (mannen 2.3, vrouwen 3.7; $t_{(162)} = -4.8$, $p < .001$).

Wanneer we het indirecte verband tussen sekse en eenzaamheid nu nader interpreteren, kunnen we het volgende stellen. Dat mannen die met een partner samenwonen een groter risico lopen op eenzaamheid dan vrouwen die met een partner samenwonen, onafhankelijk van de gezinsfase waarin zij zich bevinden, komt waarschijnlijk omdat zij binnen het totale primaire netwerk, en met name binnen de overige familierelaties buiten het huishouden en de niet-familierelaties, te weinig steun krijgen; hun waardenoriëntaties stemmen hiermee overeen (conform de resultaten van Dykstra, 1990).

We richten ons nu op de verschillen tussen vrouwen met oudere thuiswonende kinderen en de overige vrouwen. Ten aanzien van aard en omvang van het ondersteunend relatienetwerk en de waarden ten aanzien van de centraliteit van de partnerrelatie zijn de volgende verschillen significant van betekenis. De vrouwen met oudere thuiswonende kinderen verkregen gemiddeld relatief veel steun van hun thuiswonende kinderen (9.6 tegen 1.3 voor de overigen; $t_{(76)} = 8.9$, $p < .001$), hadden ook veel negatieve aspecten binnen deze relaties (2.4 tegen .5 voor de overigen; $t_{(76)} = 6.3$, $p < .001$), verkregen gemiddeld relatief weinig steun van eerste generatie familieleden (8.4 tegen 14.2 voor de overigen; $t_{(76)} = -2.5$, $p < .01$), en hadden ook weinig negatieve aspecten binnen deze relaties (.7 tegen 1.4 voor de overigen; $t_{(76)} = -1.9$, $p < .05$).

Dat vrouwen met oudere thuiswonende kinde-

ren een groter risico op eenzaamheid lopen, kan mogelijk samenhangen met hun relatief geringe steun binnen de relaties met eerste generatie familieleden. Aan het geringere aantal negatieve aspecten binnen dit deelnetwerk behoeven we geen betekenis te hechten, gezien de resultaten van de regressieanalyse. De relatief geringe steun vanuit het deelnetwerk van eerste generatie familieleden wordt, zo bleek verder nog uit de regressieanalyse, kwantitatief wel, maar naar zijn betekenis voor vermindering van de kans op eenzaamheid niet gecompenseerd doordat relatief veel steun van thuiswonende kinderen wordt verkregen.

Discussie

Eenzaamheid blijkt zich voor te doen ook onder met partner samenwonende mensen. Binnen deze categorie komt eenzaamheid vaker voor onder mannen dan onder vrouwen. Verder blijkt dat vrouwen die oudere kinderen thuis hebben gemiddeld sterker eenzaam zijn dan vrouwen die geen kinderen hebben, die jonge kinderen hebben, of waarvan de kinderen het ouderlijk huis verlaten hebben. Op basis van de gepresenteerde gegevens moeten beelden over de van het huwelijk profiterende mannen, over de geïsoleerde positie van vrouwen met jonge thuiswonende kinderen en van de kwijnende, van hun zorgende taak ontheven vrouwen op latere leeftijd, en over de "eenzame flatwijken" bijgesteld worden.

In het onderhavige onderzoek is getracht de veronderstelde samenhangen tussen sekse en gezinsfase enerzijds en eenzaamheid anderzijds directer te onderzoeken door aard en omvang van het ondersteunend relatienetwerk en individuele waarden over de betekenis van een partnerrelatie en van ondersteuning binnen allerlei relaties nauwkeurig te beschrijven.

De gemiddeld sterkere eenzaamheid onder *mannen* kan daardoor als volgt geïnterpreteerd worden: zowel hun waardenoriëntatie ten aanzien van steun binnen het relatienetwerk als (daarmee samenhangend) de gerealiseerde steun binnen het netwerk maken dat mannen een risicogroep vormen. De resultaten van het onderzoek van De Jong-Gierveld (1986) betreffende oorzaken van eenzaamheid onder mannen worden daarmee bevestigd en nader onderbouwd. Op

een mogelijke verklaring van de gesignaleerde sekse-verschillen vanuit achterliggende sociaal-culturele oorzaken zullen we hier niet verder ingaan; we verwijzen naar de inleiding en de overige relevante literatuur. Wat betreft de sociaal-structurele verklaring kunnen we concluderen dat de mogelijkheden die werkende mannen hebben contacten aan te gaan, overschat worden: misschien bestaan ze wel maar worden ze niet gebruikt om sterk ondersteunende relaties te ontwikkelen. Overigens zou ook de impliciete veronderstelling dat het buitenshuis werken een goede gelegenheid geeft ondersteunende relaties aan te gaan, onjuist kunnen zijn.

De gepresenteerde resultaten ten aanzien van de samenhang tussen gezinsfase en eenzaamheid wijken voor de vrouwen af van die uit eerdere onderzoeken naar eenzaamheid. Het is mogelijk dat in het eerdere onderzoek naar eenzaamheid de sterkere eenzaamheid onder de vrouwen in de derde en vierde gezinsfase gemiddeld is met de zwakkere eenzaamheid onder de vrouwen in de vijfde gezinsfase, en op die manier onzichtbaar geworden is. De in het onderhavige onderzoek gevonden samenhang komt voor de vrouwen overeen met het in onderzoeken naar huwelijkstevredenheid vastgestelde curvi-lineaire verband.

De gemiddeld sterkere eenzaamheid onder vrouwen met oudere thuiswonende kinderen, vergeleken met de overige vrouwen, hangt samen met geringere steun binnen relaties met eerste generatie familieleden (niet-thuiswonende kinderen, ouders, broers en zussen) buiten het huishouden. Wellicht kan dit nader geïnterpreteerd worden met behulp van de volgende gedachtengang. Met de overgang naar een gezin met kinderen vindt "verdringing" plaats van aandacht voor en steun van ouders en generatiegenoten naar de partner en de kinderen. Voor ouders betekent dit een relatief grote aandacht voor elkaar (Huston, McHale & Crouter, 1986) en voor de kinderen, ten koste van andere relaties, zoals die met eerste generatie familieleden buiten het huishouden. Dit accent op het kern-gezin is door onder andere Kooy (1977) beschreven als een belangrijke karakteristiek van het moderne gezin. In de gezinsfase dat de kinderen jong zijn, kan deze accentuering niet als oorzaak van eenzaamheid gezien worden: de vrouwen met jonge kinderen

zijn in verhouding tot de ondervraagden in de twee latere gezinsfases gemiddeld juist minder eenzaam. In de daarop volgende gezinsfases zou de accentuering van het kern-gezin wel een oorzaak van eenzaamheid kunnen zijn.

Ten aanzien van het verschil in gemiddelde eenzaamheid tussen de ondervraagden in de derde en vierde gezinsfase enerzijds en in de vijfde gezinsfase anderzijds, is van belang hoe het relatiernetwerk verandert als gevolg van het door de kinderen verlaten van het ouderlijk huis. Perlman (1988) stelt dat familienetwerken van gehuwden in vergelijking met niet-familierelaties een grotere hechtheid hebben (dat wil zeggen dat de leden van het familienetwerk veel onderling contact hebben) en daarom van groter belang zijn. Met name hechte relatiernetwerken zouden een geringere kans op eenzaamheid geven (Stokes, 1985; Jones, 1981). Wanneer de kinderen het ouderlijk huis verlaten hebben, kan de onderlinge steun binnen het netwerk van eerste generatie familieleden buiten het huishouden sterk toenemen. Immers, de steun van de inmiddels volwassen kinderen verplaatst zich naar buiten het huishouden, de steun zou in vergelijking met de periode daarvoor kunnen toenemen doordat de verhouding tussen ouders en kinderen is veranderd, en de steun kan zich nog verdubbelen wanneer de kinderen een partnerrelatie aangaan. Wanneer dit proces plaatsvindt, zou de conclusie kunnen zijn dat de interne dynamiek van het gezin vanzelf bijdraagt aan een opheffing van de eenzaamheid van vrouwen met oudere thuiswonende kinderen.

Voorlopig kunnen we op basis van de resultaten van het nu uitgevoerde onderzoek en de interpretatie daarvan, concluderen dat de in de inleiding beschreven sociaal-structurele beperkingen van (niet-werkende) vrouwen bij het aangaan van contacten in bepaalde gezinsfases een rol kunnen spelen; deze blijken dan echter een hindernis te zijn in andere gezinsfases dan verwacht werd. Het is ook mogelijk dat het sociaal-cultureel bepaalde accent op het kern-gezin, zoals dat blijkt uit de samenstelling van het ondersteunend relatiernetwerk van met een partner samenwonende vrouwen in de derde en de vierde gezinsfase, van belang is; dit accent gaat echter niet samen met een relatief grote nadruk op waarden die de partner centraal stellen. De gevolgtrekking kan zijn dat vrouwen in de derde

en vierde gezinsfase niet een risicogroep vormen, maar dat zij zich in een risicofase bevinden. Wanneer deze fase eenmaal achter de rug is, zou er een goed uitgangspunt voor de volgende levensfasen zijn.

Het is echter de vraag of dit proces in alle gevallen opgaat. Een voor de hand liggende alternatieve verklaring is namelijk dat gezinnen met problemen in stand blijven tot de kinderen uit huis zijn. Voor die categorie is de conclusie onterecht dat het om een risicofase gaat die op langere termijn overgaat in een meer evenwichtige fase. Het als gevolg van de gestratificeerde steekproeftrekking relatief grote aantal niet-gehuwden onder de ondervraagde vrouwen in de derde tot en met vijfde gezinsfase, geeft aanwijzingen dat de ondervraagden in dit onderzoek niet representatief zijn voor allen die deel uitmaken van een gezin, maar een selecte groep vormen.

De resultaten van het onderhavige transversale onderzoek nodigen uit tot het verrichten van een longitudinaal onderzoek waarbij de transities tussen verschillende gezinsfasen bezien worden op consequenties voor de samenstelling van en de verhoudingen binnen het relatienetwerk. In dit onderzoek dient van verschillende personen uit een netwerk (in elk geval de partner en de kinderen) gegevens verkregen te worden om de veranderingen in het relatienetwerk goed in beeld te brengen. Het zou verder wenselijk zijn meer aandacht te besteden aan de betekenis van netwerkkenmerken, zoals de hechtheid van het familienetwerk en van het gezin.

Samenvatting

Van verschillen in eenzaamheid onder met partner samenwonenden wordt wel gedacht dat deze samenhangen met de sekse en gezinsfase. Het onderhavige onderzoek richt zich op de vraag of deze samenhang bestaat, en zo ja, of deze geïnterpreteerd kan worden vanuit verschillen in het ondersteunend netwerk en verschillen in waarden ten aanzien van relaties. Gegevens van 165 ondervraagden laten zien dat mannen gemiddeld eenzamer zijn dan vrouwen, en dat ouders met oudere thuiswonende kinderen gemiddeld het meest eenzaam zijn. Het relatienetwerk van mannen is beperkter en zij hechten meer waarde aan de partnerrelatie. Dat ouders met oudere thuiswonende kinderen eenzamer zijn, kan niet

door hun waarden ten aanzien van relaties, en gedeeltelijk wel vanuit kenmerken van het relatienetwerk verklaard worden. Relatief verkrijgen zij veel steun van hun thuiswonende kinderen, en weinig binnen relaties buiten het huishouden. Een proces van terugtrekking op het kern-gezin zou hieraan ten grondslag kunnen liggen.

Curriculum vitae

Theo van Tilburg (1956) heeft zijn studie sociologie met specialisatie methoden en technieken van sociaal-wetenschappelijk onderzoek afgesloten in 1982. Promotie in 1988 op het proefschrift "Verkregen en gewenste ondersteuning in het licht van eenzaamheidservaringen". Sinds 1989 is hij als KNAW-onderzoeker verbonden aan de vakgroep Methoden en Technieken van Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de Faculteit der Sociaal-Culturele Wetenschappen, Vrije Universiteit, Koningslaan 22-24, 1075 AD Amsterdam.

Literatuur

- Akker, P.A.M. van den. (1986). Alleenstaanden en individualisering. In K. Geelen (Red.), *Belast door weerloosheid?: Congresbundel* (pp. 127-134). IVA, Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek, Tilburg.
- Altergott, K. (1985). Marriage, gender, and social relations in late life. In W.A. Peterson & J. Quadagno (Eds.), *Social bonds in later life: Aging and interdependence* (pp. 51-70). London: Sage.
- Bernardus, J. (1986). In search of 'the Family', Analysis of the 1981 United Kingdom Census: A research note. *Sociological Review*, 34, 828-836.
- Blieszner, R. (1988). Individual development and intimate relationships in middle and late adulthood. In R.M. Milardo (Ed.), *Families and social networks* (pp. 147-167). Newbury Park: Sage.
- Draijer, N. (1988). *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten: Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en psychosomatische gevolgen*. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag.
- Dykstra, P.A. (1990). Disentangling direct and indirect gender effects on the supportive network. In C.P.M. Knipscheer & T.C. Antonucci (Eds.), *Social network research: Methodological questions and substantive issues* (pp. 55-65). Lisse: Swets & Zeitlinger.

- Fischer, C.S., & Oliner, S.J. (1983). A research note on friendship, gender, and the life cycle. *Social Forces*, 62, 124-133.
- Fischer, J.L., Sollie, D.L., Sorell, G.T., & Green, S.K. (1989). Marital status and career stage influences on social networks of young adults. *Journal of Marriage and the Family*, 51, 521-534.
- Hansson, R.O., Jones, W.H., & Carpenter, B.N. (1984). Relational competence and social support. In P. Shaver (Ed.), *Review of personality and social psychology* (Vol. 5, pp. 265-284). London: Sage.
- Huston, T.L., McHale, S.M., & Crouter, A.C. (1986). When the honeymoon's over: Changes in the marriage relationship over the first year. In R. Gilmour & S.W. Duck (Eds.), *The emerging field of personal relationships* (pp. 109-132). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Johnson, M.P., & Leslie, L. (1982). Couple involvement and network structure: A test of the dyadic withdrawal hypothesis. *Social Psychology Quarterly*, 45, 34-43.
- Johnson, M.P., & Milardo, R.M. (1984). Network interference in pair relationships: A social psychological recasting of Slater's theory of social regression. *Journal of Marriage and the Family*, 46, 893-899.
- Jones, W.H. (1981). Loneliness and social contact. *Journal of Social Psychology*, 113, 295-296.
- Jong-Gierveld, J. de. (1984). *Eenzaamheid: Een meersporig onderzoek*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Jong-Gierveld, J. de. (1986). Husbands, lovers, and loneliness. In R.A. Lewis & R.E. Salt (Eds.), *Men in families* (pp. 115-125). London: Sage.
- Jong-Gierveld, J. de. (1989). Personal relationships, social support, and loneliness. *Journal of Social and Personal Relationships*, 6, 197-221.
- Jong-Gierveld, J. de, & Kamphuis, F. (1985). The development of a Rasch-type loneliness-scale. *Applied Psychological Measurement*, 9, 289-299.
- Jong-Gierveld, J. de, & Tilburg, T.G. van (1987). Het meten van persoonlijke ervaringen en gevoelens in vragenlijstonderzoek: Een studie naar het functioneren van de eenzaamheidsschaal in verschillende onderzoekingen. In J. de Jong-Gierveld & J. van der Zouwen (Red.), *De vragenlijst in sociaal onderzoek: Een confrontatie van onderzoekspraktijk en -methodiek* (pp. 67-83). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Jong-Gierveld, J. de, & Tilburg, T.G. van (1989). The partner as source of social support in problem and non-problem situations. In M. Hojat & R. Crandell (Eds.), *Loneliness: Theory, research, and applications* (pp. 191-200). London: Sage.
- Keilman, N. (1986). Analyse van levensloop en huishoudensvorming. In D.J. van der Kaa & R. Les-thaeghe (Red.), *Bevolking: Groei en krimp* (pp. 70-88). Deventer: Van Loghum Slaterus. (Boekaflevering Mens en Maatschappij).
- Kooy, G.A. (1977). *Het modern-westers gezin: Een inleidende gezinssociologische beschouwing* (3e druk). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Langeveld, H.M. (1985). *Binding in vrijheid: Een studie naar toekomstige gezinnen, relaties en hulpverlening*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Leeuwen, L.T. van (1987). Veranderende leefvormen en individuele levensloop: Een inventarisatie van nieuwe patronen. In W.E.A. van Beek, J. Branckaerts, C.J.M. Corver & L. Laeyendecker (Red.), *Sociologisch en antropologisch jaarboek 1987* (pp. 130-147). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Liefbroer, A.C. (1989). Samenwonen of trouwen?: Verschillen tussen de plannen van jong-volwassenen en de aan hun ouders toegeschreven opvattingen. *Bevolking en Gezin*, 83-108.
- Milardo, R.M., Johnson, M.P., & Huston, T.L. (1983). Developing close relationships: Changing patterns of interaction between pair members and social networks. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 964-976.
- Peplau, L.A. (1985). Loneliness research: Basic concepts and findings. In I.G. Sarason & B.R. Sarason (Eds.), *Social support: Theory, research and applications* (pp. 269-286). Dordrecht: Nijhoff.
- Peplau, L.A., & Perlman, D. (1982). Perspectives on loneliness. In L.A. Peplau & D. Perlman (Eds.), *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy* (pp. 1-18). New York: Wiley.
- Perlman, D. (1988). Loneliness: A life-span, family perspective. In R.M. Milardo (Ed.), *Families and social networks* (pp. 190-220). Newbury Park: Sage.
- Spanier, G.B., Lewis, R.A., & Cole, C.L. (1975). Marital adjustment over the family life cycle: The issue of curvilinearity. *Journal of Marriage and the Family*, 37, 263-275.
- Stokes, J.P. (1985). The relation of social network and individual difference variables to loneliness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 981-990.
- Tilburg, T.G. van (1987). Sociaal-emotionele ondersteuning: Een vergelijking van twee meetinstrumenten. *Mens en Maatschappij*, 62, 5-16.
- Tilburg, T.G. van. (1988). *Verkegen en gewenste ondersteuning in het licht van eenzaamheidservaringen*. Dissertatie, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Weeda, C.J. (1984). *Huwelijksleven, ideaal en praktijk: Persoonlijke ervaringen en enqueteresultaten*. Utrecht: Spectrum.

Bijlage*Schaal voor ondersteuning*

Ieder mens heeft wel angsten, b.v. voor een ongeluk. Voelt u zich bij hem/haar veilig?

Merkt u dat hij/zij om u geeft?

Wordt u door hem/haar aangehaald, krijgt u een zoen, of een extra warme handdruk?

Laat u stommititeiten aan hem/haar merken?

Wordt u door hem/haar geholpen met kleine dingen, zoals iets lenen, oppas, klusjes, boodschappen doen?

(antwoordmogelijkheden: nooit, wel eens, vaak)

Zou u met hem/haar uw gevoelens kunnen delen?

Zou u in tranen naar hem/haar toe kunnen gaan?

Zou hij/zij u goede raad geven?

Zou hij/zij u praktische hulp geven, zoals oppas, vervoer, het doen van boodschappen?

Zou hij/zij met u meegaan als u het moeilijk vindt ergens alleen naar toe te gaan?

(antwoordmogelijkheden: nee, eventueel, zeker)

Negatieve aspecten binnen de relatie

Heeft u met hem/haar ruzie?

Wordt u door hem/haar overstuurd gemaakt?

(antwoordmogelijkheden: nooit, wel eens, vaak)

Schaal voor het belang dat gehecht wordt aan een partnerrelatie

Het missen van een levensgezel is jammer, maar ik acht het niet onoverkomelijk

Het is onzin dat iedereen beslist een vaste levensgezel nodig heeft

Ervaring leert dat je uiteindelijk zonder partner toch beter af bent

(antwoordmogelijkheden: sterk mee oneens, oneens, geen mening, eens, sterk mee eens)

Schaal voor in relaties gewenste verbondenheid

Ik kijk wel uit anderen te vertellen dat ik problemen heb

Gevoelens zijn m'n eigen zaak

Emotionele problemen houd ik liever voor me

Ik vind het vervelend raad te moeten vragen

Ik vind het beter om me emotioneel in te houden

Verdriet probeer ik zelf te verwerken

(antwoordmogelijkheden: sterk mee oneens, oneens, geen mening, eens, sterk mee eens)